

щие реализацию имущественных интересов на внутреннем и внешнем рынках; правовые гарантии обеспечения надлежащего исполнения договорных обязательств, выполнение научными учреждениями, исследовательской работы для нужд АПК за счет средств госбюджета и др.

Список литературы: 1. Алексеев С.С. Общая теория права: Т. 2. М.: Юрид. лит., 1982. 2. Гайдуцкий П. Легкого хлеба не обещаю // Голос Украины. - 1995. - 19 дек. 3. Кучма Л. АПК на деле должен стать приоритетом государственной политики // Голос Украины. - 1996. - 4 янв. 4. Марчук Е. Агропромышленный комплекс - один из важнейших секторов народного хозяйства Украины // Голос Украины. - 1996. - 4 янв. 5. Общая теория права и государства. Москва: Юрист, 1994. 6. Покровский А.И. Основные проблемы гражданского права. Петроград: Прав. 1917. 7. Ткаченко А. Чтобы выбраться из беды, нужно знать ее истоки // Голос Украины. - 1996. - 16 янв.

В.М. Гайворонський, д-р юрид. наук
В.П. Жушман, канд. юрид. наук

АГРАРНА РЕФОРМА - КООПЕРАТИЗАЦІЯ ЧИ НОВА КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ?

Агропромисловий комплекс на ділі має стати пріоритетом державної політики - такий лейтмотив Всеукраїнської наради з питань агропромислової політики, що відбулася в грудні 1995 р. Так, саме на ділі, бо проголошень цієї тези, закликів до її виконання не бракувало протягом усього періоду перебудови нашої економіки і напрямку ринку.

Чому саме агропромисловий комплекс?

На нараді зазначалася необхідність враховувати що від результатів сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить робота переробних галузей: найбільш швидким оборотом капіталу, що сприяє його нагромадженню не лише для власних потреб АПК, а і економіки загалом; що вплив роботи цього комплексу на зміни обсягу валового внутрішнього продукту вельми вагомий. За нормальних умов 1 % росту виробництва сільгоспродукції дає 3-4 % (з урахуванням переробки та реалізації) росту валового продукту (7).

Мабуть, ніхто не може не погодитися з таким висновком. Виникає питання: хіба лише зараз ми дійшли цього висновку? Адже економісти минулого давно підкреслювали переваги сільськогосподарського виробництва перед іншими галузями економіки. Найголовніше з цих переваг, зазначив свого часу видатний французький економіст Франсуа Кене, полягає у тому, що воно дає сировину для виробництва предметів першої необхідності, забезпечує прибуток державі і хліборобам. Саме постійно відтворювані багатства сільського господарства є основою для всіх інших форм багатства, забезпечують заняття всім видам професій, сприяють розвитку торгівлі, добробуту населення, призводять до руху промисловість і підтримують процвітання нації. Тільки рільництвом, за твердження Ф. Кене, здійснюється народження нових багатств, і праця створює більше, ніж потрібно для відтворення його самого і його умов, лише в рільництві створюється чистий продукт (4, с. 98).

І раніше для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції державою виділялися велетенські капітальні вкладення. Однак (і це також зазначалося на нараді) становище залишалося незмінним. Продуктивність праці у цій сфері була в 4-5 разів нижчою від рівня країн Заходу. Причина полягала в нераціональній, напівфеодальній за своїм змістом системі виробничих відносин, відсутності мотивації праці, наявності згубної рівнялівки і т. ін. (1). Адже власність колгоспу являла собою ту ж власність сільської общини дореволюційної Росії. Тому для економічного росту сільського господарства нашої держави необхідне послідовне впровадження в цю сферу економічної реформи - вільного розвитку приватної власності і ринкових відносин, забезпечених відповідним законодавством.

Але, на жаль, законодавство відстає від життя. Закон "Про колективне сільськогосподарське підприємство", крім відмови від старої назви "колгосп" нічого суттєвого не змінив у правовому становищі членів КСП. Правда, вони одержали право вільного виходу з нього для створення фермерського господарства, і багато хто з цього скористався. Число фермерів зараз в Україні перевищує 30 тисяч.

Та в наш скрутний час для економіки в цілому і

для сільського господарства, зокрема, колгоспи ще раз показали свою живучість. Так, за останні роки валовий збір зерна у фермерських господарствах склав десь відсотків 20 від зібраного зерна колективними сільськогосподарськими підприємствами. І зараз уже не так часто, як донедавно, відбуваються дискусії: хто спроможніший у виробництві сільхозпродукції - колгосп чи фермер? І це природньо. Бо так ставити питання не слід. Кожна з цих форм господарювання на селі має право на існування поряд з іншими, які можуть виникати.

Але на сьогодні слід констатувати, що слабосильне, технічно не оснащене селянське (фермерське) господарство не може вважатись впливовим на продуктовому ринку. Може, з часом, а поки що нещодавно створені фермерські господарства нерідко об'єднуються для налагодження виробництва та переробки продукції. Повідомлюючи про це в газеті, Ю. Крикливий запитує: що це? Кооператив чи прообраз майбутнього колгоспу за нових умов? (5).

Щоб відповісти на це запитання, слід згадати, що за часів СРСР усе майно колгоспів стало неподільним і таким чином відбулося відчуження колгоспників від своєї власності, втрата їх зацікавленості у високопродуктивній праці та її кінцевих результатах. В умовах незалежності в нашій державі реформовано до 90 % колгоспів. Більша їх частина здійснила паювання майна, яке раніше належало до неподільного фонду. В літературі зазначається, що це не відповідає міжнародним кооперативним принципам, згідно з якими процент на пайовий капітал, якщо він існує як такий, повинен бути жорстко обмежений, а прибуток, що утворюється внаслідок діяльності кооперативу, належить його членам і має розподілятися таким чином, щоб виключити можливість збагачення одного за рахунок іншого. З цією метою члени кооперативу приймають рішення щодо відрахувань на розвиток діяльності кооперативу, на загальні громадські цілі.

Замість того, щоб повернути колгоспам їх кооперативну природу, зазначає В.І. Семчик, забезпечити право самостійного розвитку, діяльності за міжнародними кооперативними принципами, замість роздержавлення колгоспів і споживчих товариств (тобто звільнення їх діяльності від державної, адміністративно-командної опі-

ки), Українська держава обрала лінію на ліквідацію колгоспів, на розвал споживчої кооперації в першу чергу шляхом відмови від забезпечення права утворювати неподільні фонди (11, с. 221).

Але чи можна вважати колективне сільськогосподарське підприємство, як, до речі, і колгосп, кооперативом? "Кооперація", - писав у 20-ті роки А. Чаянов, - стало тепер одним из самых ходовых слов в нашем обиходе... В любом газетном листе вы встретите его десятки раз, им пестрят страницы книг, его произносят на собраниях, конференциях и съездах, и после двух предсмертных статей В.И. Ленина, ей посвященных, кооперация делается одной из основ нашей экономической политики (13, с. 3).

У ці роки видаються теоретичні праці, в яких автори узагальнюють досвід кооперативного руху, намагаються викласти наукове обґрунтування кооперації в цілому як господарської форми, накреслити шляхи її розвитку (2; 8; 10; 12).

Однак потім теоретичні дискусії набули певної ідеологічної спрямованості, а самого А. Чаянова обізвали "выразителем современной мелкобуржуазной теории кооперации" (3, с. 17).

На жаль, знехтували досвідом розвитку російської кооперації, а перші кроки російський кооперативний рух починав ще в кінці минулого століття. Його розвиток до 1917 р., як і в Західній Європі, свідчив про те, що кооперативи виникали у вигляді локальних, як правило, невеликих об'єднань людей з метою задоволення потреб їх членів. Звичайно, життя вимагало єдиного законодавства про кооперацію. Питання про це вперше було поставлено на II з'їзді сільських господарств у 1870 р., а потім на I з'їзді кооператорів у 1896 р., але законопроект про кооперативні товариства був розроблений лише в 1908 р. і поданий на розгляд Всеросійського кооперативного з'їзду, а прийнятий уже після лютневої революції в березні 1917 р. Офіційна його назва - "Положення про кооперативні товариства та їх союзах". За цим законом кооперативними товариствами визнавалися товариства з перемінним капіталом, які, діючи під особливою формою, мали на меті сприяти матеріальному та духовному добробуту своїх членів через сумісну організацію різних господарських підприємств або працю своїх членів.

Цей закон запроваджував явочний порядок реєстрації кооперативів, не завдавав ніяких перешкод їх створенню. Звичайно, що цей прогресивний для свого часу закон не був позбавлений недоліків, однак вони не принижували загального позитивного потенціалу, що, як зазначається в літературі (6, с. 123), не втратив свого значення і в пожовтневий період.

Але, як уже зазначалося, ні ці обставини, ні авторитетні на той час висловлення В.І. Леніна про необхідність відродження кооперації при підтримці держави, ні проголошення нової економічної політики не змогли переважити негативного ставлення до “дрібнобуржуазної теорії” кооперування в сільському господарстві, яскраво викладеної А. Чаєновим.

“Мы уже говорили, - писал він, - что кооператив - это прежде всего союз хозяйств и что хозяйства, входящие в такой союз, от этого не уничтожаются, а по-прежнему остаются мелкими трудовыми хозяйствами”. Тут же автор зазначає, що “к составу сельскохозяйственных кооперативов обычно причисляют и так называемые полные сельскохозяйственные кооперативы, т. е. сельскохозяйственные комунны, в которых индивидуальные хозяйства совершенно растворяются в общественном хозяйстве” (13, с. 9).

Як відомо, колективізація пішла останнім шляхом, внаслідок чого ми мали “одержавлені” колгоспи.

Кооперація (від лат. кооператіо - співробітництво) - добровільне об'єднання господарської діяльності. А колектив (від лат. колектівус - збірний) - відносно компактна група людей, які об'єдналися для вирішення конкретного суспільного завдання (трудового, навчального, побутового, військового, спортивного тощо). Отже; за своїм змістом поняття “колектив” значно ширше поняття “кооператив”. В останньому люди об'єднують як майно, так і діяльність.

Головним принципом створення кооперативів є добровільність їх організації на договірній основі. Після Жовтневої революції ще на початку непу створювалися засади примусових принципів колективізації¹. У подаль-

---

¹ Так, лист ЦК РКП(б) від 18 березня 1922 р. “Про сільськогосподарську кооперацію” містить припис про те, що селяни - члени партії зобов'язані вступати в колгоспи.

шому хоча постійно і проголошувалося гасло про добровільність членства в колгоспах, процес примусової колективізації досяг логічного кінця - соціальної колективізації.

У теоретичному плані в цей період з'явилася формула "державна власність - вища, кооперативна - нижча форма соціалістичної власності", що знайшло свій відбиток у законодавстві, за яким у Радянському Союзі визнавалися три форми соціалістичної власності: в залежності від масштабу її усупільнення - державна, власність громадських організацій, колгоспно-кооперативна.

Від колгоспно-кооперативної власності походить і сучасна колективна (кооперативна) власність, закріплена в Законі України про власність. Але ж, як уже зазначалося, колектив і кооператив - це не одне і те ж.

То, мабуть, тепер нашому законодавству слід створити умови для формування на селі справжніх кооперативів, у яких "...только часть производства, та именно часть, где крупное хозяйство имеет преимущество над мелким, объединяется в союзную организацию. Сельскохозяйственный кооператив является дополнением к самостоятельному крестьянскому хозяйству, обслуживает его и без такого хозяйства не имеет смысла" (13).

Так що фермери Харківського району є прикладом того, що господарювання на селі спонукає селянські господарства об'єднуватися саме на засадах кооперації, зберігаючи свою самостійність. Але для формування таких кооперативів потрібна належна законодавча база. Закон України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" не можна вважати такою базою, бо це колективне підприємство, а не кооперативне. І хоча наше законодавство не розрізняє ці поняття, це слід зробити. В юридичній літературі внесені пропозиції щодо розробки Кооперативного закону Російської Федерації і виділення в ньому розділу про сільськогосподарські кооперативи. Не менш доцільним було б зробити це і в Україні, врахувавши, що в кооперативі прибуток використовується інакше, ніж у господарських товариствах та інших господарських угрупованнях, що він спрямовується передусім на досягнення стабільності та процвітання всього підприємства і лише певна її частина розподіляється між членами кооперативу.

Про це йшлося і в зверненні до Президента, Верховної Ради і Уряду Міжнародної конференції з проблем

кооперації в сільському господарстві, що відбулася у Львівському державному сільськогосподарському інституті минулого року. В ньому учасники конференції просили якнайшвидше розробити й прийняти Закон про кооперацію в агропромисловому комплексі, створити нормативно-правову базу для надання податкових, цінових, фінансових та матеріальних пільг, спрямованих на становлення, функціонування та розвиток кооперації.

За рекомендаціями конференції всі форми кооперації на селі слід створювати за принципами добровільності їх організації на договірній основі, демократичності в управлінні, незалежності від державних органів влади, обов'язкової участі членів у його діяльності.

У рекомендаціях щодо створення кооперативу, розроблених для українських фермерів відомим американським ученим професором університету штату Вісконсин Марвіном А. Шаарсом також підкреслюється необхідність у нормативних актах кооперативу визначити порядок мобілізації і використання коштів, не розподілених між членами кооперативу (9).

Отож, слід, мабуть, у законодавстві визначити, чим відрізняється кооперативна власність від колективної. Якщо колективна власність є спільною частковою, то кооперативна є спільною сумісною, а кооператив являє собою таку організацію, члени якої володіють частиною майна на праві спільної сумісної власності (неподільний фонд), а частиною - на праві спільної часткової власності (пайовий фонд). Тож якщо вести мову про доцільність створення неподільних фондів, то треба або вносити відповідні зміни до чинного закону "Про колективне сільськогосподарське підприємство", або ж приймати, як уже зазначено, закон про кооперацію.

І в тому, і в іншому випадках закон має називатися "Про сільськогосподарську кооперацію" і чітко визначити вищезазначені положення, бо зовсім нелегко зрозуміти текст ст. 7 Закону про КСП, де визначено, що об'єктами права колективної власності підприємства є земля, інші основні та оборотні засоби виробництва, грошові та майнові внески його членів, вироблена ними продукція, одержані доходи, майно, придбане на законних підставах. Виходить, усе майно колективного сільськогосподарського підприємства є його колективною власністю. Але читаємо далі цю ж статтю: "Майно в підприємстві

належить на праві спільної часткової власності його членам". Так хто ж все-таки є власниками цього майна? Колектив чи його члени? І далі: "Суб'єктом права власності у підприємстві є підприємство як юридична особа, а його члени - в частині майна, яку вони одержують при виході з підприємства". Але ж члени підприємства є власниками часток майна. Сукупність цих часток і складає майно підприємства. Так що ж є власністю підприємства?

Усе це свідчить, що поняття колективної (кооперативної) власності є спадщиною соціалістичної власності. Якщо це власність спільна часткова або спільна сумісна, то чому вона ще й колективна чи кооперативна? Це приватна власність.

Отже, як не важко відмовлятися від соціалістичної спадщини, висновок напрашується такий: шлях до реформування агропромислового комплексу пролягає через приватну власність до створення фермерсько-кооперативної системи сільськогосподарського виробництва.

Список літератури: 1. З виступу Президента на вищезгаданій нараді // Голос України. - 1996. - 4 січ. 2. Илимский-Кутузов Д. Очерки по истории кооперации. - М.-Л., 1925. 3. Кантор М.О. О "друзьях справа": Кооперативное смехотворчество проф. Чайнова // Большевик. - 1925. - № 15. 4. Кене Франсуа. Избранные экономические произведения. - М., 1960. 5. Крикливий Ю. Колгосп на грані і за нею // Слобідський край. - 1995. - 6 черв. 6. Кулаков В.Е. О кооперации и его место в истории кооперативного права в России: Закон 20 марта 1917 г. // Сов. государство и право. - 1990. - № 10. 7. Кучма Л. АПК на ділі має стати пріоритетом державної політики // Голос України. - 1996. - 4 січ. 8. Маслов П. Основа кооперации и условия накопления кооперативного капитала. - М.-Л., 1925. 9. Підготовчий період. Як створюється кооператив? // Діло. - 1995. - № 9. - Лютий. 10. Попов Н.И. Теория кооперации. - М., 1925. 11. Семчиу В.І. Концепція правового регулювання утворення пайових і неподільних фондів у кооперативних організаціях // Правова держава Україна: Пробл. перспективи розвитку: Тези доп. та наук. Повідом. респ. наук-практ. конф. 9-11 лист. 1995 р. - Х., 1995. 12. Туган-Барановский М. Социальные основы кооперации. - М., 1919. 13. Чайнов А. Краткий курс кооперации: Четв. изд. - М., 1925.